

Komparatívna maďaristika Rudolfa Chmela

Judit Görözdi

GÖRÖZDI, J.: Rudolf Chmel's Comparative Hungarian Studies
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 66, No. 4, p. 300 – 305

Key words: Hungarian studies,
comparative studies, Slovak-
Hungarian literary relations, Rudolf
Chmel

The paper reflects on Rudolf Chmel's activities in the area of the comparative Hungarian studies and the Slovak - Hungarian literary relations based on his books *Literatúry v kontaktoch/Literatures in Contacts* (1972), *Literárne vzťahy slovensko-maďarské/The Slovak-Hungarian Literary Relations* (1973), *Paralely a konfrontácie/Parallels and Confrontations* (1986). It sees them within the framework of structuralist literary scientific concepts with a synthesizing ambition, which understand the binary contacts as a part of interliterary syntheses of world literature. It takes a closer look at the phenomena that were described by Rudolf Chmel in his comparative works: bilateralness, the role of reception with special regard to fake reception.

Kľúčové slová: hungaristika,
komparatistika, slovensko-maďarské
literárne vzťahy, Rudolf Chmel

Na hungaristickú orientáciu bol Rudolf Chmel (pred)určený od svojho vstupu na literárnovednú scénu roku 1961, keď sa ako mladý bádateľ stal súčasťou bakošovskej revitalizácie slovenskej komparatistiky so zameraním na maďarskú literatúru.¹ Roku 1965 v *Kultúrnom živote* sformuloval svoj výskumný program s dôrazom na svojbytnosť oboch literatúr, na uplatňovanie hľadiska vnútorného vývinu jednotlivých literatúr pri porovnávaní, na výskum paralel, analógií, teda typologických súvislostí, čo „by ukázalo spoločný literárny kontext, resp. prioritu alebo posterioritu niektorých javov“.² Takto chápaná porovnávacía hungaristika

1 Pozri CHMEL, Rudolf: *Úvod do pamäti*. Bratislava : Kalligram, 2019, s. 111 - 112.

2 Tamže, s. 113 - 114.

prehodnocuje kontaktologické a vplyvologické prístupy, vybočuje z tradičných slavistických rámcov a usúvzťažňuje domácu národnú literatúru v širšom (minimálne stredoeurópskom) kontexte. Dnes menej používaný pojem maďaristiky sa viaže tiež k tomuto okruhu odborníkov a k obdobiu Chmelových začiatkov.

V úvahe o chmelovskej komparatívnej maďaristike vychádzam z troch jeho knižných prác: z monografie *Literatúry v kontaktoch* (1972), v ktorej prezentuje svoje vedecké východiská, metodologické postupy a špecifiká vzhľadom na slovensko-maďarské literárne vzťahy; z monografie *Paralely a konfrontácie* (1986) skúmajúcej typologické súvislosti maďarskej a slovenskej literatúry v jednotlivých obdobiach; a z antologickej publikácie *Literárne vzťahy slovensko-maďarské* (1973), prinášajúcej výber z maďarských a slovenských dokumentov z obdobia pred rokom 1918, ktoré zásadným spôsobom formovali vzájomné slovensko-maďarské literárne vnímanie.

Znovu si prečítať tieto knihy Rudolfa Chmela z dnešného pohľadu je poučné, nestratili zásadnosť z hľadiska vedeckých poznatkov, sú inšpiratívne z hľadiska smerov a šírky uvažovania; dokonca sú v istom zmysle aj vzrušujúce. Medzitým sa totiž aj literárna veda musela konfrontovať so stratou kreditu celistvých konceptov, problematizovala sa napr. literárna historiografia, zneistili sa oporné body vytvárania takýchto naratívov, namiesto postupného dopĺňania a dotvárania syntetizujúcich pohľadov sa literárnohistorický výskum zmenil na analýzu možných prístupov a vybraných detailov. Slovom, postmoderna nás naučila, že sa musíme vzdať nárokov (aj nádejí) na celok, nech ide o hocikajký „limitovaný“ celok, akým sú napríklad slovensko-maďarské literárne vzťahy. Aj v rámci „limitovaného“ predmetu je totiž možné uplatňovať syntetizujúce nároky, vieru v jestvovanie širokého vedeckého obzoru, ktorá zachytáva podstatu vecí, a metodológie, ktorá je schopná ju uchopiť. Nie je to pritom o sebavedomí vedca či disciplíny, ale o tom, že v pozadí stoja také koncepčné predstavy a východiská, ktoré vnímajú vybraný, nejako „limitovaný“ predmet v súvislostiach, na základe ktorých sú hneď zrejmé miesto/hodnota/funkcia skúmaného javu v rámci celku.

Chmelova komparatívna maďaristika sa môže opierať o štrukturalistickú literárnu vedu, ktorá v predstave o vzťahoch/prelínaní/stretoch/transfere rôznych literatúr vykazuje paralely aj s prístupmi teórie literárnych polysystémov. Sám sa odvoláva na Mikuláša Bakoša, Jana Mukařovského, Antona Popoviča, Dionýza Ďurišina a svoj predmet – slovensko-maďarské literárne vzťahy – sa usiluje v týchto intenciách „usústavniť a usúvzťažniť“.³ Šesťdesiate roky 20. storočia sú obdobím rozmachu slovenskej, ale aj stredo- a východoeurópskej komparatistiky, ktorá sa usiluje namiesto pozitivistickej vplyvológie vypracovať metodologické základy akejsi „funkčne a štruktúrne chápanej komparatistiky“.⁴ Túto požiadavku pritom formuje nie menšia perspektíva, ako je svetová literatúra (svetová literatúra ako konečná množina, ako systém/štruktúra nad všetkými pod-, medzi- atď. systémami/štruktúrami – schému tejto predstavy vypracoval potom Dionýz Ďurišin). Rudolf Chmel píše v roku 1972: „Správne poňatie slovensko-maďarských literárnych vzťahov musí spolu s binárnym skúmaním ostatných slovensko-inonárodných

3 CHMEL, Rudolf: *Paralely a konfrontácie*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1986, s. 217.

4 CHMEL, Rudolf: *Literatúry v kontaktoch. Štúdie o slovensko-maďarských literárnych vzťahoch*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1972, s. 8.

302 vzťahov v ďalšom štádiu prehĺbeného výskumu v podstatnej miere predchádzať objektívne a komplexné napísanie dejín európskej i svetovej literatúry.⁵ Nevieim o tom, že by bola u nás táto vízia naplnená, v Maďarsku však vznikli obdobné pokusy: v knihe z roku 1986 sa Chmel podrobne venuje práci maďarského slovakistu a komparatistu Lászlóa Sziklayho, ktorá vyšla v roku 1974 pod názvom *Szomszédainkról* (O našich susedoch)⁶ a ktorú Chmel pokladá za realizáciu integračných literárnohistorických úsilí v rámci prechodu od bilaterálnych vzťahov k medziliterárnym syntézam. Sziklay uchopuje literárnohistorický vývin stredo- a východoeurópskych literatúr ako dejiny regiónu, prekračuje teda nielen národný rámec, ale aj rámec jazykového príbuzenstva slovanských literatúr. Dôraz na slavistiku v porovnávacej literárnej vede medzivojnového obdobia znamenal inak prekážku, ktorá stála v ceste vnímania stredoeurópskeho priestoru ako celku – vypadli z nej totiž maďarská i rumunská literatúra.⁷ Chmel pokladá Sziklayho pokus o komplexné štúdium stredo- a východoeurópskych literatúr za prínos pre slovenskú literárnu vedu v neposlednom rade preto, lebo v centre bádateľovej pozornosti stojí slovenská literatúra, teda kniha predstavuje rozšírenie práve maďarsko-slovenských binárnych vzťahov (žiaľ, po slovensky nevyšla).

Podobne chápané dejiny napísal v osemdesiatych rokoch ďalší maďarský komparatista, Endre Bojtár, ich prepracovaná/rozšírená verzia je prístupná aj v slovenskom preklade pod názvom „*Vysnívali sme si vlasť a národ...*“⁸ Ide o načrtnutie vývinových špecifik obdobia osvietenstva a romantizmu, vrátane po-romantizmu, v stredo- a východoeurópskych literatúrach, čo sa chápe dosť široko (ale v tomto širokom zábere zostáva slovenská literatúra, žiaľ, na okraji výskumného pohľadu). Pre porovnanie literárnych javov využíva metódu tzv. izoglos, inšpirovanú jazykovedou, vďaka ktorej sa poukazuje v rámci podobnosti na rozličnosti/špecifiká podobných fenoménov rôznych literatúr. Touto metódou sa Bojtárovi podarilo vytvoriť dynamickú literárnohistorickú klasifikáciu, ktorá reaguje už aj na literárno-historiografickú skepsu a vyhýba sa „veľkému rozprávaní“; zároveň predkladá obrovské množstvo literárnych faktov.

Rudolf Chmel si nevytyčil napísať komparatívne dejiny literatúry, podujal sa dôkladne preskúmať slovensko-maďarské literárne vzťahy a v rámci výskumu vytvoriť takú metodológiu, ktorá vyhovuje aj špecifikám týchto vzťahov a ktorá nezopakuje (ale reflektuje a vo výskume prehodnocuje) ich ideologicky podfarbené deformácie. Ideologická deformovanosť recepcie maďarskej literatúry má svoje historické motívy, týka sa najmä predprevratového obdobia. Chmel však upozorňuje aj na to, že napriek jej výraznej „literárnokritickej a literárnohistorickej konkretizácii“ (autorov výraz) v skutočnosti pôsobili aj iné, vo výskume zanedbávané činitele: napríklad biliterárnosť slovenských čitateľov (i tvorcov), čo je dôsledkom

5 Tamže, s. 9.

6 SZIKLAY, László: *Szomszédainkról – a kelet-európai irodalom kérdései*. Budapest : Szépirodalmi, 1974.

7 Pozri BERKES, Tamás: Stredoeurópska komparatistika v Maďarsku. In: *Tvorivosť literárnej recepcie*. Zost. Judit Görözdí, Gabriela Magová. Bratislava : Ústav svetovej literatúry SAV – Veda, 2008, s. 90 – 95.

8 BOJTÁR, Endre: „*Az ember feljő...*“ *A felvilágosodás és a romantika a kelet- és közép-európai irodalmakban*. Budapest : Magvető, 1986; prepracovaná verzia BOJTÁR, Endre: „*Hazát és népet álmodánk...*“ *Felvilágosodás és romantika a kelet- és közép-európai irodalmakban*. Budapest : Typotex, 2008. Slovenský preklad BOJTÁR, Endre: „*Vysnívali sme si vlasť a národ...*“ *Osvietenstvo a romantizmus v stredo- a východoeurópskych literatúrach*. Preložila Gabriela Magová. Bratislava : Ústav svetovej literatúry SAV – SAP, 2010.

bilingválnosti. Pod týmto termínom rozumie „interferenciu literárnych štruktúr, prekryvanie dvoch literárnych systémov“,⁹ „špecifickú modifikáciu literárnych kontaktov“.¹⁰ Píše: „Keď niečo chýba v jednej literatúre, vybočuje sa z jej normy do normy druhej literatúry. Odchýľky, ktoré nastávajú od normy vlastnej literatúry, vznikajú v dôsledku toho, že čitateľ opúšťa pole svojej literatúry, odchyľuje sa od jej normy, lebo nenachádza vo vlastnej literatúre isté hodnoty...“¹¹ Jav poznáme aj z teórie literárnych polysystémov Itamara Even-Zohara, ktorý ním vysvetľuje dôvod preberania istých literárnych útvarov/štýlov/spôsobov/prístupov chýbajúcich v prijímajúcej literatúre cez umelecký preklad. V oblasti slovensko-maďarských literárnych vzťahov, najmä v spomínanom období, však chýba člen prekladu – vzhľadom na dvojdomosť čitateľov v oboch literatúrach sa „biele miesta“ vyplňajú akoby automaticky, prirodzene. Chmel rozlišuje reálne fázy interferencie – priamo vo vedomí čitateľov, a potenciálne, ktoré opisuje ako latentné predpoklady autora prijímať isté vplyvy, reagovať na isté percepčné skúsenosti.¹² Ako príklad uvádza vývin slovenskej a maďarskej prózy, predovšetkým (historického) románu od konca 18. storočia do sedemdesiatych rokov 19. storočia, kde „dochádzalo ku komplementarizovaniu, resp. vyrovnávaniu absencie, nedostatku žánrov/tém jednej literatúry žánrami/témami druhej literatúry“.¹³

Z množstva otázok, ktoré spracoval Rudolf Chmel v rámci svojej komparatívnej maďaristiky, by som chcela vyzdvihnúť ešte jednu. Javí sa mi veľmi podnetná aj z hľadiska našich dnešných prístupov k slovensko-maďarským a maďarsko-slovenským literárnym vzťahom, ktoré už nemajú syntetizujúce vízie, ani štrukturálne usúvzťažnenie v literárnom (poly)systéme; takéto veľké, celostné perspektívy sú pre nás stratené. Ale literárne kontakty sú živé, môžeme ich skúmať/analyzovať/interpretovať – a na základe našich skúseností z týchto výskumov ich môžeme podnecovať a formovať. Napokon, robil to aj Rudolf Chmel v rámci svojich vydavateľských, šéfredaktorských, zostavovateľských aktivít či v oblasti „živej kontaktológie“, t. j. pri podnecovaní a organizovaní stretnutí maďarských, slovenských a tiež stredoeurópskych tvorcov, intelektuálov.

Ide o problematiku literárnokritických ohlasov, s ktorou pracujeme aj dnes veľmi intenzívne: „Ohlas tej-ktorej literatúry, spisovateľa, diela je literárnou informáciou, odrážajúcou na rovine literárnej komunikácie (...) mnohostrannosť vzťahov jednej i druhej literatúry.“¹⁴ Ako príklad uvediem nedávno v maďarčine vydaný zborník štúdií, ktorý zostavila Magdolna Balogh o recepcii slovenskej literatúry v Maďarsku po roku 1990, pri príležitosti slovenského hostovania na knižnom veľtrhu v Budapešti v roku 2016.¹⁵ Autori poukazujú na to (potvrdzujúc Chmelovo tvrdenie), že výpovedná hodnota ohlasov na slovenské literárne diela vydané v maďarskom preklade je skutočne aj o jednej, aj o druhej literatúre jednoznačne

9 Chmel, *Literatúry v kontaktoch*, c. d., s. 51.

10 Tamže, s. 72.

11 Tamže, s. 51.

12 Tamže, s. 60.

13 Tamže, s. 52.

14 Tamže, s. 77.

15 BALOGH, Magdolna (ed.): *Szomszédok a kirakatban. A szlovák irodalom recepciója Magyarországon 1990 után*. Budapest : Reciti – Ústav svetovej literatúry SAV, 2018.

304 čitateľná a zároveň nesmierne zaujímavá. Ohlasy prezrádzajú aktuálne hodnoty, orientáciu, trendy vývinu, ale aj tradíciu a predsudky tej-ktorej literatúry.

Chmel uvažuje o funkcii ohlasov, čiže o „literárnokritickej a literárno-historickej konkretizácii“ v literárnohistorickom vývine, kde možno uchopiť už aj jej premeny, modifikácie, pôsobenie. Zaviedol pojem falošných ohlasov, pod ktorým rozumie ideologicky, politicko-nacionálne motivované posuny v slovenskom prijímaní maďarskej literatúry. Jav vykazuje najmä v druhej polovici 19. storočia, dobrým príkladom je slovenská recepcia poézie Sándora Petőfiho. Tento Chmelov „vynález“ umožňuje vystúpiť z národno-emocionálnych východísk (citeľných inak v tejto oblasti dodnes): autor ním dekonštruje povahu slovensko-maďarských literárnych vzťahov a zasadzuje ich do „nadproblémovej“ abstraktnej (abstraktnejšej) sústavy, čo mu pomáha očistiť svoj predmet výskumu a venovať sa reálnej literárnovednej, konkrétne typologickej analýze napr. slovenskej a maďarskej poézie romantizmu. Dnes sme si už vedomí, že nie je možné úplne sa zbaviť ideologických prístupov, tie sa skrývajú za každým činom interpreta/bádatela aj nechcene. Môžeme ich však odhaliť, uvedomiť si ich súvislosti a korene, pracovať s nimi. Podobne, ako to robil Rudolf Chmel na materiáli slovensko-maďarských literárnych vzťahov: zozbieral a vydal dokumenty týchto kontaktov z 19. a zo začiatku 20. storočia,¹⁶ ktoré odhaľujú dobové či osobné hľadiská a charakter nazerania, zviditeľňujú interpretačné posuny a ich motívy. Potom ich v ďalších prácach rozobral a skúsenosti zapracoval do vlastnej koncepcie a metodológie. V neposlednom rade treba vyzdvihnúť význam sprístupnenia týchto dokumentov aj pre nasledujúce generácie odborníkov.

Dali by sa vymenovať ďalšie a ďalšie podnety chmelovskej komparatívnej maďaristiky pre bežného dnešného výskumníka z danej oblasti. Veľa sa urobilo. Veľa sa z vedeckého hľadiska očistilo a nanovo nasvietilo. Sem-tam sa niečo núka aj prehodnotiť. Na záver by som zdôraznila predsa jednu vec: inšpiratívne otváranie otázok. Tie tu rezonujú.

16 CHMEL, Rudolf: *Literárne vzťahy slovensko-maďarské. Dokumenty z 19. a zo začiatku 20. storočia*. Bratislava : Osveta, 1973.

Literatúra

- BALOGH, Magdolna (ed.): *Szomszédok a kirakatban. A szlovák irodalom recepciója Magyarországon 1990 után*. Budapest : Reciti – Ústav svetovej literatúry SAV, 2018.
- BERKES, Tamás: Stredoeurópska komparatistika v Maďarsku. In: *Tvorivosť literárnej recepcie*. Zost. Judit Görözdi, Gabriela Magová. Bratislava : Ústav svetovej literatúry SAV – Veda, 2008, s. 90 – 95.
- BOJTÁR, Endre: „Vysnivali sme si vlast' a národ...“ *Osvietenstvo a romanizmus v stredo- a východoeurópskych literatúrach*. Preložila Gabriela Magová. Bratislava : Ústav svetovej literatúry SAV – SAP, 2010.
- CHMEL, Rudolf: *Literatúry v kontaktoch. Štúdie o slovensko-maďarských literárnych vzťahoch*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1972.
- CHMEL, Rudolf: *Literárne vzťahy slovensko-maďarské. Dokumenty z 19. a zo začiatku 20. storočia*. Bratislava : Osveta, 1973.
- CHMEL, Rudolf: *Paralely a konfrontácie*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1986.
- CHMEL, Rudolf: *Úvod do pamäti*. Bratislava : Kalligram, 2019.
- SZIKLAY, László: *Szomszédainkról – a kelet-európai irodalom kérdései*. Budapest : Szépirodalmi, 1974.

Mgr. Judit Görözdi, PhD.

Ústav svetovej literatúry SAV

Dúbravská cesta 9

841 04 Bratislava 4

Slovenská republika

e-mail: gorozdijudit@panelnet.sk